

1785.331
В. БУДЗИНОВСЬКИЙ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

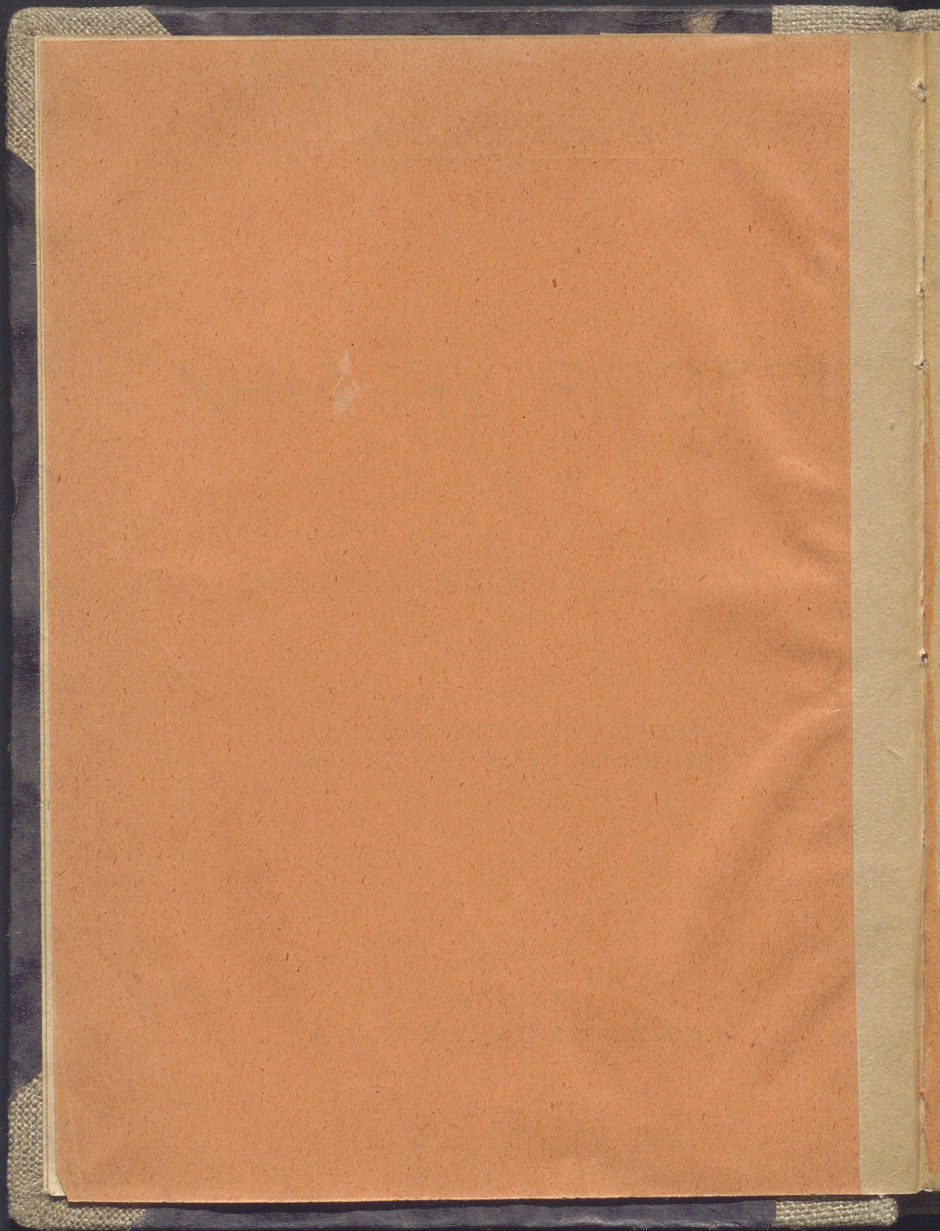
II.

ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ВІК

(АНЕКСІЯ, УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЯ,
ДЕРЖАВНА СТРУКТУРА, ТАТАРИ)

ЛЬВІВ 1924

НАКЛАДОМ АВТОРА

4

В. БУДЗИНОВСЬКИЙ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

II.

ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ВІК

(АНЕКСІЯ, УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАННЯ,
ДЕРЖАВНА СТРУКТУРА, ТАТАРИ)

ЛЬВІВ 1924

НАКЛАДОМ АВТОРА

185.331

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001005067311

З друкарні Видавничої Спілки „ДІЛО“ Львів, Ринок 10.

1947к. 185 / 109196

Анексія Галичини.

Окрім Сянїччини, котра вже належала до Польщи, Галичина ще в січні 1387 була окремою державою під протекторатом угорської корони. Всі прочі українські землі, котрі також були окремими князівствами, входили в склад литовської держави під великим князем Литви.

В р. 1384 Польща дістала на королеву Ядвігу, мадярську королівну, шлюбну жінку австрійського архикнязя Вільгельма. Польські пани знюхалися з в. князем Литви, Яковом Ягайлом. Їх відпоручники зіхалися в р. 1385 з Ягайлом в Крєві, де зобовязалися звінчати його з жінкою Вільгельма і її корону перенести на него. За те Ягайло підписав 15 серпня грамоту, в котрій між иншим зобовязавсь вихрестити себе і всю Литву на католицтво, та „на вічні часи свої литовські й українські землі прилучити до польської корони.“

Вільгельма, котрий вже три роки жив щасливо з Ядвігою, польські вельможі вирвали силоміць з обнять жінки, викинули його з замку і прогнали з Польщи. Хоч Ядвіга ще не дістала розводу, звінчали її в р. 1386 з Ягайлом. Він вихрестив са на католицтво, при чім своє ім'я Яків змінив на Володислав.

Коли Ягайло поїхав вихрещувати на латинство Литву, польські вельможі рішили ся використати хвиливу безсильність Угорщини, щоби Галичину загорнути для Польщі. Дня 1. лютого 1387 всадили Ядвігу в ридван і по-тащили за війском, що йшло здобувати Галичину. Дня 18. лютого Ядвіга була вже в Ярославі, 1. марта в Городку, 8. марта у Львові. Галич боронив ся. Велике литовське військо, прислане Полякам Ягайлом, також не могло взяти міста. Аж коли галицькому воеводі, Мадярови Бенедиктови Поляки прирекли великі користи, він зрадив і дав місто Полякам. Щоби який князь, наставлений Польщею намісником Галичини не зріс ся за сильно з землею і населенем, та згодом не відірвав краю від Польщі, Ягайло зобов'язав ся Галичину

„від польської корони не відлучати, в руки якогобудь князя не передавати, ані не робити старостою князя або потомка княжої династії, лише Поляка або Українця з шляхоцького роду.“

Так Галичина втратила решту своєї державної самостійности і в р. 1387 стала по Стрипу разом з Холмщиною частию польської держави. Покуте належало до Молдави, прочі українські землі до литовських князів. В р. 1395 Молдава відступила Покуте Ягайлови. Гранницею між Галичиною і Молдавою стала пізнійша галицько-буковинська границя.

В р. 1412 Ягайло приказав з підземель замкової єпископської церкви в Перемишлі

викинути кости похованих там Українців, що сю церкву фундували. Церкву наново посвятити і дати польським ксендзам. Вони церкву розібрали і з матеріялу построїли польську катедру. Ягайло скасував православне єпископство в Галичи. Його маєтком вивінував латинську єпископію, котра в р. 1414 перенесла ся до Лембурга. Ягайло на великі розміри кольонізував Галичину польською шляхтою, конфіскуючи маєтки українських бояр, та роздаровуючи їх польським панам і вивінуючи ними польські костели. Взагалі використував кожду нагоду, щоби Українця прогнати з його дідици.

Політика Литви.

В р. 1387 Ягайло порішив, що „всякий боярин Литви, принявши католицьку віру, має дістати всі права, якими тішать ся всі інші шляхтичі корони польської, щоби не здавали ся нерівними їм в правах, належачи до тої самої держави.“

До сего привілею додано в р. 1413 усліве, що з польськими шляхтичами будуть рівноправні ті католицькі пани литовської держави, котрі придбають собі герб, або королівським наданем, або тим, що Литовця прийме до свого гербу який польський шляхотський рід.

Таким способом розчахнено шляхту литовської держави на повноправних Литовців-католиків і полуправних Українців-православ-

них. Ставши королем Ягайло хотів виконати се, до чого зобов'язав ся був крєвською грамотою. Але як Литовці так і Українці під проводом князя Витовта оперли ся і виборили се, що Литва лишила ся окремою державою з великим князем під зверхністю польського короля. Замість Ягайла, великим князем Литви став Витовт. Поляки не залишили думки забрати краї Литви. Головно напосіли ся відорвати від Литви її українські краї. Найблизші до Польщі були Волинь і Поділе, отже Ягайло раз коло разу робить заходи, щоби захопити бодай частини тих земель.

Витовт, хоч противник польської нахабности, несвідомо сам помагає Польщі. Щоби в українських землях скріпити великокняжу владу, щоби не виробили ся княжі династії земель, Витовт скрізь проганяє князів, або з більших волостей перекидає їх на менші, Відобрав також Волинь від Любартового сина Федора і дав йому волость в Чернигівщині, котрої Федір не прийняв. З Києва Витовт прогнав Ольгердового сина Володимира. Протягом двох років на Україні розбив княжий лад і знищив усіх сильніших князів. Тим Витовт ослабив відпорність українських земель, потрібну в хвили, коли корінна Литва не буде могла дати їм помочи проти наступаючої на них Польщі. Попри те Витовт дає латинникам і Литовцям права більші, ніж православним Українцям.

В р. 1410 Витовт заснував католицькі єпископства в Києві і Луцьку. Митрополії Україна взагалі не мала. Аж в р. 1416 утворено митрополію київську. Митрополитом став Григорій Цамблак. По його смерті знов не було митрополита.

Повстанє Свитригайла.

Своєю політикою Витовт роздратував українських князів і тим ослабив Литву в її боротьбі з Польщею за державну самостійність. Свитригайло, рідний брат Ягайла розпочав боротьбу в обороні українства в межах Литви. Його охрестили в Кракові разом з Ягайлом і назвали Болеславом. Хоч латинник, був так вихований, що до смерти держав з православними. Коли Витовт і Ягайло стали нищити на Литві князів, Свитригайло вбив намісника в Витебську і сам засів там княжити. Витовт здобув Витебськ, увязнив Свитригайла і скованого відставив до Кракова. Він якось вихопив ся з рук Ягайла. Втік на Угорщину, де збирав союзників проти Ягайла і Витовта. Щоби братови затулити пельку, Ягайло дав йому Поділе і деякі маєтки в Галичині, але зобов'язує його подільські замки давати лише Полякам. Свитригайло зараз зачав організувати Українців до боротьби в обороні своїх прав. Німецький літописець каже, що „Русини оголосили його своїм паном“. В р. 1402 поїхав до пруських лицарів і склав з ними союз. Скоро Ягайло про се

дізнав ся, зажадав від подільських старост, щоби йому передали замки Свитригайла. Старости не послухали. Ягайло виїхав на Поділе, загорнув всі замки і обсадив їх своїми старостами. Свитригайло мав тільки прихильників, що Ягайло і Витовт мусіли з ним рахувати ся, отже дали йому в зимі 1403 – 4 Сіверщину. Свитригайло і тут зачав організувати опозицію. Коли Витовт хотів його арештувати, Свитригайлови була тільки одна дорога — в Московщину, бо Московщина була тоді в війні з Литвою. Він попав в р. 1408 свої замки і з кількома сіверськими князями, боярами і чернігівським єпископом втік до Москви. В р. 1409 Витовт помирился з ним і він жиє на дворі Витовта. Відси зносить ся з німецькими хрестоносцями. Витовт викрив заговор. Двом українським князям, що накладали з Свитригайлом, казав відрубати голови, його самого увязнив. Аж по девяти роках (1418) князь Дашко Острозский, Олександр Нос і інші українські прихильники Свитригайла викрали його з кременецького замку. Він втік до цісаря Жигмонта і сей помирился з Ягайлом. В р. 1420 Витовт помирился з ним і віддав йому Сіверщину. Тут він дуже обережно організував заговор, щоби по смерті Витовта захопити великокняжу владу і повести державу так, щоби Українці були горою. Поляк Олесницькі пише, що він „притягнув до себе потайки всіх шизматиків князів і бояр, та привязав їх до

себе як найтісніше всякими ласками, а найбільше обіцянкою, що як стане великим князем, то піднесе їх віру і за їх радою буде правити“. Ливонський магістер Рутенберг уважає його за провідника „всього руського явика“. Також потайно зносив ся даліше з Прусією і німецьким цісарем. Коли р. 1430 вмер Витовт, всі Українці були за Свитригайлом. Литовсько-католицькі вельможі знали, що Ягайло хоче використати смерть Витовта на се, щоби взагалі не допустити до вибору князя і Литву прилучити до Польщі. Отже й вони станули за Свитригайлом, бо знали, що він непримиримий ворог злуки з Польщию. Так Свитригайла вибрали великим князем Литви одноголосно. Ягайло мусів на се згодити ся. За Свитригайла Литва стала українською державою, хоч з осередком в литовській Вильні. Дня 3 червня 1431 Свитригайло заключив заціпновідпорний союз на всі війни в Хрестоносцями.

Коли Ягайло програв справу з цілою Литвою, загадав відорвати від неї Поділе. Вислав до Поляків в Камінці вість про смерть Витовта і зазив, щоби подільських замків Свитригайлови не дали. Польські шляхтичі на Поділю разом з камінецьким біскупом увязнили підступом литовського намісника Довгірда, що про смерть Витовта ще нічого не знав і захопили замки західного Поділя. Скоро про се дізнав ся Свитригайло, увязнив Ягайла. Ягайло зобов'язав ся вернути Поділе

Литві і Свитригайло пустив його.

Сконфісковано

Між Українцями і Поляками розпочала ся війна на цілім пограничу Поділя і Волині з Галичиною, і також в самій Галичині. Ягайло жалував ся, що: „бунтівники силоміць опанували Збараж, Кременець, Олесько, нападають на наших підданих і роблять всякі кривди“. Приготовляючи ся до війни з Польщию, Свитригайло приєднав для себе окрім хрестоносців і цісаря Жигмонта, ще й волоского господаря і татарську орду. Поляки в великій тайні зібрали військо, щоби неожидано наскочити на Литву. Ягайло вислав до Свитригайла посла з жаданем, щоби віддав Польщі подільські замки і Волинь, та щоби рішене про уряд великого князя литовського віддав у руки короля. Свитригайло вибав посла по лиці і вкинув до в'язниці. Ягайло рушив на Волинь і обложив Луцьк. Інші війська польські пішли добувати другі міста Свитригайла. Один 6 тисячний польський полк пішов під Олесько і візвав державця замку, Богдана Рогатинського, щоби здався. Рогатинський був Українцем з Галичини, паном Рогатина. Хоч знав, що йому грозить конфіската його маєтку, він держав ся Свитригайла і замку Полякам не дав. За се Ягайло справді маєток сконфіскував йому. В Холмщині самі Ратненці підпалили свій замок, бо в нім сиділо польське військо. Нарешті рушили ся союзники Свитригайла. Прийшло невелике

татарське військо, але за ним тягла більша сила. На Поділі і в Галичину вдерло ся військо молдавського воєводи Олександра. Воно заняло Покуте по Галич і на Поділю Камінецьчину. Хрестоносці виповіли війну і вислали до Польщі три полки. Не знаючи, що Хрестоносці розпочали з Польщию війну, Свитригайло зловив ся на польське пропозитоне перемир'я і заключив його на два роки — за себе і за союзників. Західне Поділе лишило ся при Польщі. З Волині вони уступили.

Католицькі Литовці були з Свитригайла дуже невдоволені, бо він не понижував православних Українців, давав їм городи і уряди, та в його прибічній раді були майже самі Українці. Поляки використали се невдоволене і зорганізували проти Свитригайла заговор. Вночі проти 31 серпня 1432 Свитригайло був у дорозі до Вильни і заночував в Ошмянах. Брат Витовта Жигмонт з заговорниками напав на него, щоби його вбити. Свитригайло вихопив ся з їх рук і втік до Полоцька. Всі корінні литовські землі проголосили князем Жигмонта. Першим його ділом було відступити Польщі Поділе. Українські землі далі держали ся Свитригайла. Коли польське військо пішло загортати Поділе, намісник Свитригайла князь Федько Несвизький при помочи Волохів і Татар розторощив його (1432). Довго тягла ся війна Свитригайла з Жигмонтом і Польщию. Аж коли в р. 1435 Свитригайло недалеко Вилькомира переносив табор

з невідгідної позиції на інше місце, Поляки і Литовці несподівано вдарили на нього і його союзників, ливонське військо. В короткій бою військо Свитригайла знівечено. Ливонці вгинули майже всі. В полон попало 1500 українських боярів і баронів, і 42 князів; загинув 13 князів. Мимо сього розгрому Свитригайло боре ся далше. Згодом побачив, що війни не виграє. Його союзники були знеохочені; землі, що з ним держали знищені і перетомлені. В руки Жигмонта і Польщі переходила волость за волостію. Свитригайло пробує в р. 1436 за посередництвом галицької шляхти помирити ся з Польщею. Опозиція Жигмонта розбила ці заходи. Українська шляхта добила ся лише того, що Свитригайло дістав в р. 1437 в державу коронні маєтности в Галичині.

Литовські Українці під проводом князя Івана Черторийського змовили ся на жите Жигмонта. В цвітну неділю 1440 убили його і послали гонців до Свитригайла. Він поспішив до Луцька, де його прийняли з великими почестями. Однак заки він приїхав на Литву, Литовці спровадили і проголосили князем королевича Казимира. Свитригайло не розпочинав нової боротьби, бо чув свою безсилність. Лишив ся князем Волині, котрої йому не відбирали, щоби не драгувати Українців. В тім часі (1454 чи 1455) також Подніпровцю дали князя, посадивши в Києві Олелька, сина прогнаного Витовтом князя Володимира. Вмираючи, Свитригайло передав Волинь не

Польщі, як вони того надіяли ся, але записав Литві.

Українська шляхта, оскільки у війні Свигригайла з Польщию і Литвою не вигибла і не потратила маєтків, мала з цілої сеї війни хиба той зиск, що на папери зрівнано її права з правами шляхти литовської і польської. Висаджуючи на велико-княжий престол Жигмонта, щоби Українців відтягнути від Свигригайла, посла Ягайла видали в його імени в р. 1432 привілей, котрий на українських князів, бояр і шляхту розтягав всі ті „наданя, свободи, привілеї і вигоди“, які доси мали тільки Литовці-католики. Лише не знесено виразно постанови, що тільки католики мають право на уряди. В тім дусі, лише виразнійше на пункті віри, уложена грамота Ягайла з р. 1432, дана Луцькій землі з нагоди заяви, що піддає ся Польщі. Ягайло признає „князям, пралатам, боярам, лицарям і шляхті“ Луцької землі, як римської віри так і грецької всі права і свободи, якими тішаться пралати, пани і шляхта Польщі.“ В р. 1563 литовський сойм зніс обмежене в наданню урядів лише католикам і обовязок гербу. Рівночасно й вел. князь Жигмонт Август розширив право до урядів на православних і зробив посідане гербу непотрібним на се, щоби мати рівне право з шляхтичем гербовим. В р. 1434 заведено в Галичині і на Поділю польське право, зрівнюючи права шляхти сих земель з правами шляхти корінно поль-

ських земель Польщі. Разом з тим в українських землях заведено адміністрацію і судівництво на взір польський.

Український заговор.

Литовська політика в українських землях іде даліше по тій дорозі, на яку вступив був Витовт. Українців усувають від участі в публичнім життю держави, автономію українських земель нищать переминою князівств у звичайні провінції Литви. В р. 1470 помер князь Семен Олелькович. Замість полишити Київ у руках його сина Василя, великий князь литовський і польський король зробив Київщину провінцією Литви, даючи їй намісника Литовця, Мартина Гаштовта. Кияни двічі не впускали його до міста. Казали, що або всі до одного ляжуть головами, або добудуть собі князя; Литовця слухати не будуть і своєї голови перед ним не схлять. Просили в князя, щоби посадив у них якого князя грецької віри. Аж коли почули, що князь вибирає ся на них з великою силою, прийняли намісника. В р. 1481 українські князі, Іван Гольшанський, Федір Білський, Михайло Олелькович і інші змовили ся відорвати від Литви Україну аж по Березину. Вони надіяли ся, що pomoже їм Московщина. На весілю Білського з донькою Ол. Черторийського був у гостях король Казимир з королевою і синами. Заговорники загадали його тут убити. Случайно в сім дворі викрито склад зброї. Про се донесено королеви. Ко-

роль зарядив слідство. Оден з двораків на муках виявив заговор. Білський втік до Москви, Олельковича і Гольшанського стято 30 серпня 1481 р.

Безвиглядність боротьби з Литвою розбудила між князями і боярами Чернигівщини москвофільство. Се тяготіне до Москви. Воно зачинає ся під впливом агітації балканських духовників від 1470-их років. Московщина загадала тоді розпочати збиране українських земель. Щоби супроти Литви сю політику виправдати, московські князі проголошують себе спадкоємцями київських Ольговичів, називаючи їх і себе Руриковичами, як нащадків їх спільного предка Рурика, що колись княжив у прилученім до Московщини і вже змосковщенім Новгороді. Від р. 1493 в. князь московських земель зачинає в зносінах з Литвою звати себе „государем всеи Руси“. Литва була тоді в великій скруті, отже в р. 1494 згодила ся на сей титул Москаля. До р. 1500 перейшла до Московщини майже вся Чернигівщина.

Повстане Глинського.

Як Київщину, так і Волинь переіменено в литовську провінцію. Головні державні уряди в українських землях обсаджувано в більшій часті Литовцями-католиками. Все те викликало нову революцію українську, під проводом князя Михайла Глинського, потомка малого князя в Глинську на Ворсклі. Його польські вороги писали про него, що він був

„чоловік сьміливий, визначних спосібностей, тілом кріпкий і в небезпеках відважний... чоловік великих спосібностей і високої вдачі.“ Глинський був світовиком, виховав ся на Заході. Найдовше жив на дворі німецького цісаря Максиміліяна, котрий звав його своїм вихованком і дуже любив його. Пізнійше був на дворі саксонського курфїрста Альбрехта і коли була війна з Фрізією, ходив з його війском. Доповнив свою школу в Італії і Еспанії. Домів вернув чоловіком високо просвіченим і великим знатоком воєнного ремесла. Будучи на дворі Максиміліяна перейшов на католицтво, але проте, як Свитригайло, так і він до смерти держав з православними Українцями. Коли вернув на Литву, пішов на двір великого князя Олександра, де в осени р. 1500 дістав уряд „двірського маршалка“ (міністра двора і отамана гвардії). Він мав на дворі великий вплив і визискував його в користь України, щоби її назад віддати в руки Українців. Під його впливом великий князь став уряди на Україні обсаджувати Українцями: свояками Глинського і його прихильниками. Через те литовські пани Глинського зненавиділи. Українці стали уважати його своїм головою. В р. 1506 розгромив під Клецьком величезне татарське військо, що було підійшло аж під саму Литву. Коли вернув з походу, Олександр вже не жив. На його місце князем Литви і королем Польщі проголошено його брата, Жигмонта. Ідучи за радою ли-

товських вельмож, Жигмонт відоймив від Глинського маршалківський уряд і став проганяти Українців з державних урядів.

Глинський відїхав в свої туровські посілости і став організувати повстанє. Розпочав в р. 1507. В лютім 1508 піддав ся йому Мозир. Один Поляк пише, що мозирські Українці „показували йому божеські почести, наче монархови. Попи і монахи вийшли йому на зустріч зі святощами.“ Глинському присягло вірність багато бояр Київщини. Москва обіцяла поміч, але прислала так мало війска, що в липни р. 1508 польсько-литовське військо розбило його коло Орші. Глинський втік до Москви. Намовив московського князя до війни з Литвою і Польщию в тій ціли, щоби Україну відорвати від Литви. Князь Василь обіцяв здобути для Глинського Смоленск. В р. 1514 Москва справді здобула Смоленск, але Глинському не дала його. Глинський розпочав зносини з Жигмонтом. Про се дізнали ся Москалі і засудили його на смерть. Коли він по засуді вернув на православє, його помилювали на досмертну вязницю. За ним вставляв ся його бувший опікун і приятель, цісар Максимілян. Але і ся протекція не помогла йому. Аж коли в. князь Василь залюбив ся в братаниці Глинського і оженив ся з нею, помилював вязня. По смерти Василя в р. 1530 регенткою стала вдова, братаниця Глинського. Тоді Глинський став найвпливовішим мужем в Московщині. Се викликало зависть москов-

ських вельмож. Вони закинули Глинському, що він отруїв князя Василя і його арештовано. По кількох неділях Глинський помер у в'язниці 15 жовтня р. 1534.

Молдавська іредента.

В тім часі, коли Свитригайло, східно-українські вельможі і Глинський організують повстання, щоби українські землі або відорвати від Литви, або забезпечити їх державну автономію, галицькі бояри пробують Галичину відорвати від Польщі при помочи православної, полу-української Молдави. В Молдаві населене було тоді в великій мірі українське і культурно панувало над румунською частию населеня. Тим то й Молдава мала таксамо як Литва зверхне українське пятно. Книжною мовою Молдави, мовою висшої верстви народу і мовою урядовою була мова українська. Молдава робила вражінє української держави, в котрій виеша верства і часть низшої верстви були українські і лише друга часть низшої верстви була румунська. Не диво, що Українці, котрі не хотіли, чи не могли жити під польською владою, емігрували до Молдави. Уважаючи Молдаву українською державою і не покидаючи думки відірвати Галичину від Польщі, вони загадали зробити се злукою Галичини з Молдавою. Так витворилася молдавська іредента галицьких Українців. В Молдаві знаходять захист переслідувані за своє українство Українці Польщі і Литви. Між ними були та-

кож Свитригайло і Михайло Жигмонтович. Українскість висшої верстви народу Молдави скріплює українська еміграція з Галичини і своїм впливом приєднує молдавських князів для свого пляну.

Вже в тих часах були також проби приєднання Турків, щоби при їх помочи вибити українську землю з ляцької неволі. Молдава вже в першій половині рр. 14-сотих загорнула була Покуте, бо польські жерела кажуть: В р. 1536 король Володислав дав галицький замок молдавському господареві Ілії в до-смертне посіданє, щоби „мав безпечний склад своїм скарбам.“ За те він звернув королеви Покуте і грамоту, котру король небіжчик дав був його батькови Стефанови на сю землю. До великої сили і значіння Молдава прийшла за князя (господаря) Стефана Великого (1457—1504), За него і при його помочи Галичани пробують відірвати Галичину і Поділе від Польщі. В р. 1490 Стефан зажадав від Польщі видачі Покутя і двічі послав свого сина на Поділе і облягав Камінець. При помочи Молдави викликав в р. 1490 повстанє на Покутю галицький боярин Муха, котрий організував армію з 9000 людей. Поляки говорили про него (як пише його сучасник, Прусак Нокер), що він був Українець „добрий в збруї і війні.“ Повстанє Мухи замітне тим, що в його війську була велика сила хлопів, хоч хлопи нігде і ніколи в національно-політичних революціях не беруть участи, лише все стоять на

боці. Муха займив край по Галич, перейшов Дністер і захопив Рогатин. Польщу се повстане так затревожило, що король скликав шляхотське ополчене до Бібрки. Коли військо Мухи переходило Дністер, зрадив його якийсь польський шляхтич. В війську настала паніка. Воно стало утікати, при чім багато потопило ся. Муха утік. Скоро зібрав нове військо, знов рушив у похід. Сим разом Польщу спасла якась баба, до котрої Муха заходив і котру Поляки підкупили. Вона зрадила його і видала Полякам в р. 1493. Поляки схопили Муху, завезли до Кракова і там до смерти держали в вязниці.

В р. 1491 (?), український боярин Андрій Боруля звернув ся за помочию до самого султана турецького Баязета. Боруля звав себе законним дідичем „Руси“ захопленої Польщию. Султанови обіцяв, що як допоможе йому здобути Галичину і Поділе, то стане його васалем. Він справді дістав турецьку поміч і пробував загорнути Галичину. Однак його похід скінчив ся подібно як похід Мухи. Борулу случайно вхопили слуги польського вельможі, Михайла Бучацького.

До походів проти Молдави Польща покликувала також всю шляхту прилучених до Польщі українських земель. Українські шляхтичі, котрі з Молдаванами накладали проти Польщі, несміли сказати, що в похід тому не підуть, бо Молдава прихильник Українців. За таке їм о шнайменше відобрано би маєтки

і роздано би Полякам. Отже українська шляхта глядала інших викрутів. Один викрут піддав їм привілей шляхти, котрий не обов'язував її до воєнних походів за границі держави, ще й на добавок на власний кошт. Коли в р. 1450 покликано шляхту до такого походу, то шляхта українських земель запротестувала проти покликаня. Притиснений до муру король заявив, що уважає участь шляхти в поході за добровільний, та коли вона ще сим разом піде, то з того не вийде обов'язок участі в пізніших таких походах. Шляхта рушила, але над Дністром станула і дальше не ішла. Тепер Белзька шляхта сказала, що далі не піде, бо не має таких прав, як шляхта галицька. Галицька шляхта, що також зноровила ся, заявила, що мусить підперти слухний протест своєї братії з Белзчини. Польський отаман зробив тоді українській шляхті збитка, бо обезсилив її викрут. В імени короля зобов'язав ся зрівнати її права і привілеї та заплатити за похід. Тепер шляхта вже не мала викруту, отже пішла дальше. В р. 1497 польський король Ян Ольбрахт хотів приборкати Стефана. Зібрав велике військо. Т. Корзон каже: „найбільшу потугу, яку могла поставити корона польська“. Ольбрахт неочікувано вдерся в Молдаву і обложив Сучаву. Хоч проти 120.000 Поляків було тільки 40.000 Молдаван, Ольбрахт в часі облоги зміркував, що як боржій не втече, то і города не вольме і все його військо вигибне. Отже залишив облогу і вертав домів крізь

непрохідні буковинські ліси. Скрізь там, куди Ляхам була дорога, українські хлопи попідтиннали дерева і валили їх на Ляхів. Кого не роздавили великанські буки, той погіб під палкою хлопа, або від стріли вояків Стефана. Весь польський табор попав у руки українців і Молдаван. Ляхів погубило там тільки, що після того в Польщі говорено: „за короля Ольбрахта вигибла шляхта“. Нарік Стефан наскочив на Польщу з Турками і Татарами. Забрав великий ясир, бо до 100.000 людей. Тоді запустивсь так далеко, що й Переворськ знищив. В р. 1502 Стефан пішов на Галичину, щоби для Молдави загорнути Покуте. Взяв Снятин, Коломию, Галич, Красне. Взагалі взяв край по Галич і Дністер. В містах посадив своїх людей і здобути країну держав аж до смерти в р. 1504. В р. 1505 Польща знов захопила Покуте. Наслідник Стефана, Богдан III. ходив в рр. 1506 і 1509 на Галичину. Поляки казали тоді, що Українці майже що до одного здавалися йому. Він приймав їх ласкаво, а католиків казав вбивати. Що до Галичини спровадили його галицькі Українці, свідчать імена українських шляхтичів, котрих проголошено зрадниками і сконфісковано їм маєтки за се, що пристали до Богданового війська. Між тими шляхотськими іменами стрічаємо: Шумлянських, Мищенських, Дудровичів, Цуцилівських, Витвицьких, Княгиницьких, Дрогомирецьких, Балицьких, Березовських, Луцьких і інших. Богдан облягав, але безуспішно Камінець

і Львів. Побитий заключив 17 (н. с.) січня 1510 мир і зобов'язався видати Польщі Українців, що пішли за ним в Молдаву. Многі з них вибрехалися, що Молдавани знасилували їх іти з ним, отже маєтки віддано їм.

Щоби Українці не могли бороти ся з Польщию при помочи Молдави і Турків, Польща силкувала ся поставити між Галичиною і Молдавою непрохідний кордон. Молдавській іреденті Українців пособляли дуже оживлені церковно релігійні зносини між Галичиною і Молдавою. Отже в р. 1511 король видав приказ, щоби пани з „Червоної Руси“ не їздили на релігійні обряди до Молдави, бо вони при сій нагоді там політикують. В р. 1530 Петро IV. зажадав видачі Коломиї і обсадив війском Покуте. З Українцями поводив ся ласкаво, Поляків казав убивати. Війна тягла ся майже рік і скінчила ся в серпни 1531 побідою Поляків під Обертином. Сим разом причиною невдачі Молдаван був союз Польщі з Туреччиною. Таксамо неудачно скінчив ся похід в р. 1538, бо на Молдаву вдарили Турки і помогли Полякам. Петро зрік ся Покутя.

Молдовани дальше давали Українцям поміч в їх культурно духовій боротьбі з Польщию, чого величава памятка з р. 1591 стоїть до нині у Львові: „волоська церква“. Відгуки українсько-молдавської іреденти маємо ще в рр. 16-сотих. В р. 1612 польський вельможа Потоцький хотів на княжій столі Молдави посадити силою Константина Могилю. Молдо-

вани знівечили військо Потоцького, він сам попав у лика. Оборонець Українців, добромильський вельможа Гербурт сказав (1613). що причиною розгрому була „нехить Українців до нашого (польського) народу“.

Люблинська унія.

Українські землі були знесилені довгою боротьбою за свою волю. Литва мала колоду у ніг, бо була у війні з Московщиною. Сю хвилю загадали використати Поляки, щоби Литву злучити з Польщию. Поляки ще боялися скасувати державну окремішність корінної Литви так, щоби по ній ні слід, ні памятка не лишилися. Отже загадали прилучити до Польщі тільки українські землі Литви, а з самою Литвою зробити таку унію, щоби про око людське Литва виглядала як окрема держава в союзі з Польщею. Польський король і одночасно в. князь литовський Жигмонт Август скликав в р. 1568 до Люблина спільний польсько-литовський сойм, щоби ухвалив унію Литви з Польщию. Наради розпочалися 10. січня 1569. Литовці і Українці про унію й чути не хотіли. І не хотіли радити з Поляками на однім соймі, отже в Люблині радили побіч себе два окремі сойми: польський і литовський. Коли король візвав членів литовського сойму, щоби прийшли на спільну раду з послами Польщі, Литовці і Українці виїхали вночі з Люблина. Гадали, що таким способом зірвуть сойм, та що польський сойм без

литовського унії з Литвою не буде міг ухвалити. Але Литовці ще не знали Поляків. Польський сойм ще таки того самого дня, 1. марта ухвалив скасувати всі литовські права, які противили ся унії з Польщею, і відоймити від Литви та прилучити до Польщі Волинь і Підляше. Послів і сенаторів з сих земель зараз таки візвано приїхати на польський сойм. Король зарядив все що треба на случай, як би Литва не послухала і треба було іти на неї війною. Візвані до участі в засіданнях польського сойму послали з Волині і Підляша не приїхали. Не приїхав також латинський єпископ луцький, українець Вербицький. Польських послів се страшно обурило, а ще більше те, що він написав до короля лист не попольски, лише по українськи. Від неслухняних послів король став відбирати уряди і маєтки. Тим присилював їх приїхати на сойм, на котрім вони зявили ся 23. мая.

Щоби ослабити опозицію Волинян проти прилученя їх до Польщі, видано для Волині „привилей“ з 26. мая 1569. Сим привілеєм полишено на Волині дотеперішне право (Литовський статут), лише дрібну шляхту звільнено від воєнних тягарів. В урядах і судах задержано українську (тодішну книжну) мову. В сій мові будуть видавати ся до Волинян всякі грамоти з королівської канцелярії і всіх державних урядів. Лише до міських громад листи будуть писати ся по польськи. Українська шляхта („грецького закону“) буде у всім мати

рівні права з католиками. Православні будуть діставати всякі уряди, аж до сенаторських. Волинські уряди, духовні і світські, будуть роздавати ся лише осілим шляхтичам Волинської землі. Привілей для Підляша з 5. марта був менше ласкавий. На Підляшу не було таких сильних українських вельмож як на Волині. До того Підляше ще 6 рр. 14-сотних сильно скольонізувала дрібна польська шляхта з Мазовша. Там вже давно панував польський лад, польське право і в урядах польська мова. Привілей для Підляша запевняли лише уряди для місцевої шляхти, бо вона в більшості вже була польська.

Між послами, що знасилувані приїхали на сойм, були також волинські князі: Константин Острозький і Роман Сангушко. Перший був воєводою київським, другий воєводою brasлавським. Польські послы казали, що як вони присягли за своєї маетки на Волини, то повинні також присягати за свої воєводства. Король справді зажадав від них присяги за Київщину і Brasлавщину, бо він ті землі прилучає до Польщі. Вони присягли. Так при Польщі опинилися всі українські землі з винятком Берестейщини і Пинщини (що лишили ся при Литві) Чернигівщини (що в р. 1503 відпала до Московщини) Буковини, Закарпатя і Запорожа.

*

В р. 280 до Христа був в Італії великий бій між королем Епіру (в Греції) Пиргусом

і Римлянами. В першій бою Пиргус розтороцив римську армію. Але і Римляни били ся добре, так що найліпші лицарі Пиргуса вигибли майже всі. Обзираючи побоевище, Пиргус заломив руки і крикнув: „ще одна така перемога, і буде по мені!“ Його слова справили ся. Він ще раз розтороцив Римлян, але по сій другій перемозі Римляни розбили його і він утік назад до свого Епіру. Так як з Пиргом, було й з українською державою, що перемогла воювала з ордами, які, ідучи одна за одною з Азії в Європу, задержували ся в чорноморських степах і руйнували Україну. Українська держава довго боролася з Печенігами і остаточно знівечила їх силу. Але сею війною сама знемоглася так, що могла сказати про себе: „Ще одного такого ворога знівечу, і буде по мені!“ Знеможена війною з Печенігами, Україна мусіла бороти ся з новим, ще дужшим ворогом, з Половцями. Україна й Половців зломала. Війна з Половцями ще більше підкосила силу перемоглого народу. Коли прийшов третій ворог, татарська орда, Україна була перемоглена війнами з Печенігами і Половцями вже так знеможена, опуст крові був такий сильний, що Татар вже не годна була подужати. Відпорна сила української держави вже була зломана настільки, що під ударами Татар Подніпрове перестало жити самостійним державним життям, зійшло на провінцію Татарії. Отсе улекшило Татарам руйнівні походи на Україну Західну, що підтягло відпорну силу і сеї, ще

вільної частини українських земель. Печенігам і Половцям, найбільшеж Татарам завдячували Литва і Польща, навпоследі сама Польща, що майже без ніякого труду могли загорнути всі українські землі. Ось чому гетьман Мазепа співав: „Ой біда, біда чайці небозі, що вивела діти при битій дорозі!“ Українську державу зруйнувало се, що вона була при дорозі, котрою ріжні народи простували з Азії в Европу.

Правнодержавна структура.

Правнодержавне становище українських земель при Польщі, як також все те, що по прилученю до Польщі в українських землях діяло ся, зрозуміємо як слід лише тоді, коли будемо знати: що Польща брала за основу при визначуваню границь своїх підрядних адміністративних областей (країв, провінцій, земель); яка була адміністративна звязь між тими областями і поодиноких областей з центральними урядами держави; в чиїх руках було і як було зорганізоване законодавство.

Аж до свого упадку Польща була державою сказатиб „недоношеною“, як в адміністрації так в законодавстві. По утвореню Польщі з корінно-польських князівств Польща не була державою одноцілою. Була тільки збіркою окремих князівств, з котрих кожде мало князем одну особу: „того князя, що сидів у Кракові і став королем. Краківський король назвав свої князівства воєводствами

Правив ними окремо, даючи кожному воєводству окремі уряди. Всеж таки всі воєводства мали зразу якусь спільну адміністрацію, спільне судівництво і спільне законодавство в руках короля. Воєводствами правили королівські воєводи і старости. Король скликував лицарство своїх земель, король рішав війну і мир, король давав своїм землям закони.

В часі, коли Польща загортала українські землі, вже було инакше. Розвій польської державности тоді вже не йшов вперед, але став котитися в зад. Польща лишила ся на дальше збіркою князівств перехрещених на воєводства, але звязь між ними ослабла через обмежене адміністративної, військової і закондатної влади короля, без одночасного перенесеня віднятої від короля влади на якийсь загальнодержавний уряд.

Загортаючи якесь українське князівство, Польща робила з него „землю“ (край) польської корони, полишаючи тій землі її політичні границі з хвилі анексії Польщею. Одну частину давнього Перемиського князівства, його західний підкарпатський клин Польща загорнула ще в р. 1345. Сю часть Польща не зілляла з сусідною Малопольщию. Утворила з неї окремий край: землю Сяніцьку. Таким окремих краєм, без ніякої політичної звязи з корінними землями Польщі Сяніччина мусила бути аж до хвилі (1387) прилученя до Польщі цілого князівства Галицького, обіймаючого давні частинні князівства: Перемиське, Галицьке

і Звенигородське. З четвертого князівства Галичини, Теревовельського Польща дістала тільки Теревовлю, бо поза Теревовлею земля сего князівства, як її ще за Данила відірвали Татари і злучили з Поділем, так і до 1387 р. була при Поділю, що тоді належало до Литви. З кожного в р. 1387. забраного князівства Польща зробила в р. 1433. окрему „землю“. Супроти того, що княжий город Звенигород вже був знищений, Польща не зробила його адміністративним осередком бувшого звенигородського князівства. Під мурами німецького вільного міста Лембурга ще животів давний город Львів, отже державну адміністрацію Звенигородщини Польща усадовила у Львові під Лембургом, називаючи Звенигородщину землею львівською. Сама Теревовля була за мала, щоби з неї зробити окремий край, отже прилучено її до „землі Галицької“. Сяніччини не зливано назад з Перемищиною, бо через те, що вона ще перед забранем Галичини була під Польщею як окремий край у продовж 42 років, вже зжила ся з порядками, які Польща давала окремому краю. Всі ті землі були колись частинами великого князівства Галицького. Польща відтворила се князівство так, що згадані землі зєдiniла в одно воєводство — „Руське“. Таким способом Руське воєводство обіймало чотири землі: Сяніцьку, Перемиську, Львівську і Галицьку. Крім того були ще два повіти: Жидачівський і Самбірський. Всюди був староста. Старшим над всіма ста-

ростами цілого воєводства був генеральний староста. З Холмщини також зроблено окрему „землю“, як землю воєводства Руського, але в дійсности з ним не звязану. Колишне князівство Белзьке було в посіданю жінки князя Мазовша. Коли згас його рід, Белзчину взяла Польща в р. 1462. і утворила з неї воєводство Белзьке. З західного Поділя анектованого Польщею раньше Поділя східного, зроблено воєводство Подільське. Привилей для воєводств руського і подільського польський король видав в р. 1456. Коли в р. 1569. Польща загорнула українські землі Литви, то і з сих давних князівств України поробила окремі воєводства: Подільське, Волинське, Підляшське, Браславське, Київське. В р. 1635. утворено з відібраної від Москви Сіверщини воєводство Чернигівське. Берестейсько-Пинська земля лишила ся при Литві, як воєводство Берестейське.

Кождому до Польщі прилученому князівству українському, кождому українському воєводству, а в Руськім воєводстві кождій „землі“ дала Польща ті самі закони основні, які були в корінних польських воєводствах, отже також окремі уряди, нічим не звязані з урядами корінних польських земель. Таким способом кожде давне українське князівство жило дальше в своїх давних межах як воєводство, або як земля польської держави. Жадного з них Польща не зілляла з землею корінно польською, ані від жадного з них не

відірвала ні найдрібнішої частини, щоби її прилучити до якої польської землі. Границі воєводств утворених з українських земель були ненарушимі. Тільки мешканці (шляхта) поселені в якимсь українським воєводстві могли мати уряди, або бути членами судів. Нікого не вільно було викликати з його землі і ставити перед суд іншого воєводства. Всі урядники, які мали право участі в генеральних з'їздах, могли бути поставлені королем в якійсь землі тільки за радою висшої шляхти тої землі.

Правнодержавна зв'язь між воєводствами чи землями Польщі була дуже слаба, майже ніяка. Найліпше показує се польська законодавчість. Попри спільного короля, воєводства Польщі мали також спільний парламент, спільний „сойм“. Але державний сойм був ще менше загальним законодавцем державним, ніж король загальним адміністратором держави. Закони Польщі кували ся в двох родах парламентарних тіл: в загальнодержавнім парламенті (сойм) і в парламентах воєводств чи земель (соймики). Соймики утворили ся в корінно польських воєводствах за Казимира (котрий був також князем Галичини) ще заки Галичину прилучено до Польщі. Утворили ся з того, що шляхта воєводства сходила ся обговорювати справи власного воєводства. Спільної парламентарної репрезентації землі Польщі тоді ще не мали. Державний сойм скільчив ся так, що по смерти Казимира з початку 14-сотих рр. король скликував достой-

ників держави, щоби в ріжних справах почути їх раду. Коли ті зібраня вже вжили ся, вони, хоч законно були тільки прибічною радою короля, всеж таки стали стісняти його владу. Зразу лише покликувані королем, достойники згодом свою участь в нарадах над державними справами стали уважати за своє право. Вони приходять на раду вже не на те, щоби королеви порадити щось, але щоби йому приказувати. Хоч запрошувані королем достойники були великі пани, то вони всеж таки були зразу його урядниками. Згодом вони перемінилися в достойників поодиноких країв, котрі ніяких приказів короля не слухали. Супроти того, що членів такого сойму ніхто не вибирав, лише зразу покликував їх король, а згодом вступ на раду давав їм їх уряд, сей сойм державних достойників був щось таке, як палата панів, чи сенат нинішних парламентав. Коли пізнійше утворила ся палата послів, збір достойників справді перемінив ся в сенат сойму.

В часі безкоролівя шляхта всіх земель Польщі чула потребу якоїсь спільної для всіх земель ради, котра вибрала би спільного короля. Така спільна рада була шляхті всіх воеводств потрібна також на се, щоби спільними силами шляхти від кандидатів на королів вимушувати нові привілеї. Отже в середині 14-сотих років шляхта скористала з того, що вже сходять ся на раду достойники польських земель і стала на ті сходини висилати своїх

делегатів, щоби в різних справах з тими достойниками порозуміти ся. Першу вість про участь послів шляхти в такій державній раді маємо з р. 1448. В р. 1468 повіти в перве вислали до державного сойму шляхотських делегатів, по двох з повіту. Згодом делегати шляхти стали постійно бувати на тій раді. З давньої ради зробив ся сенат сойму, з делегатів шляхти зробила ся палата послів. Правильна робота польського сойму розпочалася в р. 1496. Зразу державний сойм радив лише над вибором короля і над привілеями шляхти, бо тоді шляхотські члени сойму не бачили інших загально-державних справ і вибір нового короля давав добру нагоду торгувати від кандидата на короля поширене привілеїв шляхти. Аж поступенно сойм став радити над іншими справами. Люблинська сесія соймова в р. 1569, на котрій порішено прилучити українські землі, довершила будову польського парламентаризму.

Послів до державного сойму вибирали сойми воєводств (соймики). Ухвала державного сойму була правосильна лише тоді, коли за нею голосували всі послы що до одного. Як лише оден посол крикнув „вето!“ (не позволяю!), то сойм був зірваний і ухвала сойму не мала ніякої сили.

„Вето!“, се право кожного посла уневажнити всяку ухвалу державного сойму, було вислідом законодатної суверенности воєводств польської держави; впливом зако-

нодатної всесильності воєводських парламен-
тів (соймиків).

Соймики виросли з нарад шляхти поодиноких земель. Достойники і шляхта кожної землі чи воєводства сходилися зразу на те, щоби полагоджувати спори між шляхтичами. На сих сходинах обговорювано і полагоджувано справи, які належали до суду гродського (що був під управою королівського старости) і до шляхотського суду землі. Сходини панів землі перемінилися згодом в висшій шляхотський суд (другої інстанції) землі. Колиж пани землі вже зійшлися і радили, то вони ще й політикували, обговорюючи також загальні справи своєї землі і справи державні та рішали, що шляхта землі в сій або тій справі має робити чи не робити. Значить, сходини шляхти воєводств мали подвійний характер і обсяг діланя. Були судом воєводства, його політичною репрезентацією і закондатним тілом. Соймики виробилися і утревалилися ще заки сойм польської держави дістав палату послів. Їх обсяг діланя і правосильність ухвал (компетенція) раз ураз поширювалися; вони ухвалювали важні постанови обовязуючі в цілім воєводстві. Значить, ухвалювали для свого воєводства закони. Король Казимир Ягайлонець (1447—1492) зобов'язався нічого не постановляти в справах українських земель без ради станів тих земель. Ухвали соймику були доразу правосильні, бо не потребували санкції короля, чи іншої якої

висшої державної влади. Ухвали звали ся „ляуда“. Від кінця 15-сотих рр. вони списують ся як окремі грамоти і вписують ся в судові книги. Коли державний сойм дістав палату послів, соймки вибирали до него послів, так що посольська палата польського сойму складала ся виключно з послів вибраних соймками. Реформа з р. 1435 і в бувшій державі галицькій перемінила автономні судові сходи шляхти в репрезентативно-законодатні тіла, в соймки. Засноване Руського воеводства і його „земель“ дало землям колишньої Галицької держави законодатну автономію. Таку автономію дістали також всі прочі князівства українські перемінені в воеводства Польщі.

Утворене державного сойму не обмежило і не ослабило законодатного права воеводств і земель. Навпаки. Їх законодатна сила кріпшала, і збільшала ся різнородність справ, які соймки остаточно рішали. Коли би розвій польської державности ішов був правильно, як скрізь в світі, то польський сойм державний був би згодом заступив всі соймки, або на него було би перейшло право рішати бодай про найважніші справи. З переходом законодавства в руки державного сойму були би потворилися державні уряди, обіймаючі всі краї Польщі. Слабо звязана збірка воеводств була би зілляла ся в одноцільну державу. Але поширене законодатного права соймків і право вета в державнім соймі

постійно зменшали законодатну силу держави і остаточно державну законодатність цілком знівечили. Польський парламентаризм відоймив законодатне право від короля, але не дав його державному соймови. Вже в р. 1454 король зобов'язався був не видавати ніяких законів, не робити ніяких реформ і не скликувати шляхотського ополчення без згоди соймиків при участі шляхти. Це скріпило силу соймиків воеводств супроти державного сойму. Соймики захопили все законодавство таким способом, що або самі ухвалювали закони обов'язуючі у власнім воеводстві, або дозволяли чи не дозволяли в державнім соймі ухвалити якийсь загальний закон державний. Змогу рішати в соймі давало кожному воеводству право заперечення („вето!“), яке мав кожний соймовий посол.

Обов'язком короля було перед кожною сесією державного сойму скликати соймики воеводств. Це робилося королівською оповісткою до старостів, котрі про це сповіщали шляхту. Соймикови проводив маршалок, вибраний соймиком звичайно на одну сесію. В королівській оповістці була програма соймової сесії. Соймик вибирав послів на державний сойм. По обговореню програми соймової сесії соймик ухвалював, як його послі мають поставитися в кожній справі соймового порядку дньового. Ухвала соймиків, як посол має в соймі поводитися: голосувати за яким внесенем, чи може супротивитися

і зголосити „вето“, називала ся „інструкція“. Посли діставали інструкції також в інших справах, хоч король про них в своїй оповістці не згадував. Посол не репрезентував у соймі цілої держави, лише своє воєводство. Він був обовязаний поводити ся в соймі не так, як сам думає, лише так, як ухвалив соймик його воєвідства, як говорила інструкція. Його вязала ухвала „братії“ воєводства. Як сойм ухвалив щось таке, що було незгідне з інструкцією якого посла, то він кричав „вето“! Зголошував спротив і покидав сойм. Тоді сойм був зірваний, ухвала і дальша сесія сойму були неважні, бо „вето“ якогонебудь посла було рівнозначне з заявою, що соймик його землі на таку ухвалу і на дальші наради сойму не годить ся. Через отсе „вето“ до важности рішеня державного сойму потрібна була ухвала одноголосна. З сеї причини було байдуже, кілька послів яке воєводство висилало до сойму. Один посол мав таку силу, яку мала би й сотка послів з того самого воєводства. Тим то й кожде воєводство висилало до сойму тільки послів, кілька хотіло. Згодом число послів з поодиноких воєводств усталив звичай. Землі Руського воєводства висилали по двох послів, воєводство Подільське 6, Белзьке 3, Підляше 6. Через те, що кождий посол заступав в соймі лише свою землю, і його „вето“ було спротивом землі, державний сойм міг ухвалити якийсь закон для цілої держави лише тоді, коли на сей

закон згодилися всі землі тої держави. З того права спротиву воєводства і землі Польщі користали дуже часто. Вперве зірвано сойм в р. 1652. До року 1764 було 55 сесій, в тім окрім 7 сесій, всі були зірвані. Запротестована ухвала сойму ставала правосильною хиба лиш тоді, коли воєводський соймик того посла, що зголосив „вето“ знов зійшов ся і з власної волі ухвалив, що вже годить ся на рішене сойму. Инколи роблено се так, що соймик, очевидно як така була його воля, ухвалив запротестований закон самостійно, лише для самого воєводства. Згодом такі доповняючі ухвали соймиків були щораз частійше потрібні, головно при ухвалах сойму в податкових справах.

Польська шляхта дуже нерадо платила всякі податки. Як вже платила, то бодай хотіла сими податками орудувати сама. Від половини 14-сотих років податки ухвалював сойм, що тоді ще немав палати послів. Коли в соймі стали брати участь делегати воєводства, то через право „вета“ майже до кожної податкової ухвали сойму потрібна була додаткова ухвала соймиків. Ся постійність виробила ся в право і додаткові ухвали соймиків в податкових справах зробили ся конституційною конечністю. Сойм ухвалював лише загальну суму, яку податок повинен був принести. Поодинокі соймики рішали, чи і яким способом припадаючий на воєводство податок має бути стягнений. Доля ухваленого

соймом податку у великій мірі зависіла від соймиків. Воєводства опанували державну скарбовість ще й тим, що вибирали власних збірщиків (колекторів), котрі податок стягали, або ні. Соймики вибирали також і „шафарів“, що стягнений в воєводстві податок виплачували.

Все те значить, що право ухвалити державний закон, котрий обов'язував би в якійсь воєводстві, мало тільки се воєводство. Лише за згодою воєводства якийсь закон міг бути в воєводстві заведений, змінений або уневажнений. Делегати всіх інших воєводств в державнім соймі не мали права ухвалою для цілої держави накидати воєводству закони, яких се воєводство не хотіло мати. Отже в Польщі право законотатности не було в руках державного сойму, не в руках держави, лише в руках воєводських соймиків. В області законодавства землі держави польської були суверенні. Се своє право земля виконувала або на своїм соймику ухвалами більшістю голосів, або в державнім соймі, коли її послі не зголошували „вето“. Державний сойм був світлом, що не світить. Він не був законотатним тілом держави, лише конгресом достойників і заступників земель Польщі, котрі не мали права проти волі одного одніського воєвідства щонебудь ухвалити. Вони попросту лише стверджували, на котру ухвалу для цілої держави всі землі держави згодилися. Тим то й Польща, хоч мала

державний сойм, державного законодавства таки не мала. В державі було тільки суверенних законотатних тіл, кілька було воєводств чи земель. Польща не зросла ся в державу, вона була слабо звязаною збіркою кільканацяти держав під одним королем. В польськїм парламентаризмі найяркїйше пробиває ся окремішність, безмаль не державна самостійність воєводств і земель Польщі.

По смерти короля в часі цілого безкоролівя аж до вибору нового короля уставала всяка державна звязь між воєводствами. Окрім сойму, що мав лише вибрати нового короля, (сойм елекційний) не було між ними нічого спільного. В кождім воєводстві соймик оголошував „конфедерацію“ і організував тимчасову, цілком самостійну (каптурову) управу, (самостійне судівництво і самостійну оборону) краю. Коже воєводство перемяєсь в цілком самостійну державу. Осе найліпше свідчить про се, що давнійші самостійні держави, хоч попали під владу королів Польщі, лишилися і на далі окремими державними організаціями, котрі поза особою спільного короля не мали майже ніякої державної спільности. Воєводських соймиків, котрі вибирали послів до елекційного сойму, скликували не королівські старости, лише воєводи. Проводив воєвода, або в його заступстві найстарший каштелян. Бувало, що шляхта всіх воєводств збиралася на поли, на котрім мали

вибирати короля, гуртувала ся воєводствами і тоді кожде воєводство вибирало послів.

По кожній сесії сойму сходилися соймйки „реляційні“, на котрих послали складали звіти про се, що діяло ся в соймі. Від р. 1613 на реляційних соймиках вибрано делегатів до коронного трибуналу фінансового в Радомю. Від половини 16-сотих р.р. скликувано соймйки господарські, на котрих обговорювано ріжні справи воєводства, головно справи скарбові і військові. Від р. 1578 сходять ся що року „депутатські“ соймйки, щоби вибирати судіїв до новоутвореного коронного трибуналу судового.

Через те, що в Польщі не було одноцілої державної законодатности, не виробила ся також одноціла, всю державу обіймаюча адміністрація. Спершу управа земель, судівництво і військовий провід над шляхтою були в руках княжих чи королівських заступників. Згодом висше судівництво в землях переходить на сходини висших достойників землі. Під кінець 13-сотих років усталив ся такий лад: Державна адміністрація була в руках іменованого королем старости. До него належить охорона публичного супокою, він виконує розпорядки правительства, судові рішення і пильнує, щоби всьо робило ся по закону. До старости належить також судівництво в карних справах (розбій, підпал, напад на чужий дім, знасилюванє жінки), над служебною і неосілою шляхтою, над селянами

і міщанами королівських громад. Його суд зве ся судом гродським. Для маєткових справ шляхти були в кожній землі суди земські. Судіїв земського суду вибирала шляхта землі, король лише потверджував їх. Земський суд разураз вторкав ся у справи, які повинен був судити суд гродський. Важнійші справи земський суд передавав на суди соймикові. До 14-сотих р.р. соймикові (вічеві) суди були послідною судовою інстанцією землі. В 15-сотих роках вони зникають, бо там, де сусід має судити сусіда, де „яке їхало, таке здибало“, про справедливий суд не могло бути бесіди. Пекуча потреба зробила, що в части відступлено від строго береженої повної автономії земель і в р. 1576 утворено висші судові трибунали для справ кількох воєводств. Але й тепер не утворено одного трибуналу для цілої держави. Для земель Великопольщі утворено трибунал в Пйотркові, для Мало-польщі і воєводств українських в Люблині. Сі трибунали були найвисшою судовою інстанцією в справах шляхти. Поодинокі землі мали в сих „коронних“ трибуналах рішаючий вплив, бо в їх склад входили депутати від р. 1578 вибрані що року воєводствами чи землями на депутатських соймиках. Ті трибунали не мали ким виконувати свої засуди. Виконуване засудів люблинського трибуналу належало до старостів. Супроти того, що не його сила була виконати засуд проти сильного шляхтича, староста кликав на поміч

ополчене шляхти. Отже виконане засуду державного трибуналу зависіло від шляхти землі. Коморничі суди утворено для справ селян; головно селянських переходів, утеч, тощо, що загвожджували сесії земських судів. Судівництво над селянами закріпощеними було виключно в руках їх панів. Міста німецького права судили ся самі.

Польща не мала спільної скарбовости, бо й державні податки стягали уряди земель і уряди земель орудували ними. Доходи з державних податків ішли на оплату зтяжного війська. Гріш зібраний з державного податку воєводства давали тільки на зтяжців, які стояли в межах воєводства.

І збройна сила Польщі не була спільна. Її основою було ополчене шляхти. Воно не було ополченем Польщі, лише ополченнями поодиноких воєводств. Король скликував ополчене лише тоді, коли на се згодила ся шляхта воєводства. Воно збиралося в межах воєводства чи землі. Воєвода приводив його на місце визначене королем під команду державного гетьмана. Під тою командою було воно лише поти, поки шляхта хотіла слухати її. В таборі військо з одного воєводства чи землі держало ся окремо під власною хоругвою. В р. 1651 соймик перемиської землі ухвалив, що жаден шляхтич Перемищини не сміє зтягнутися під хоругву иншої землі. В р. 1496 сойм поновив постанову, що загальний похід не може бути визначений без згоди соймиків.

До війни за границею шляхта Польщі взагалі не була обов'язана. З сего права вона робила як найширший ужиток. Польща мала також військо з затяжців, котрим мав право розпоряджати король. Але що доходи з королівських маєтків були дуже малі, король міг держати лише тільки затяжців, кілька позволив йому податок ухвалюваний, стяганий і виплачуваний воєводствами.

По прилученю Галичини до Польщі полішено в Галичині на якийсь час лад і права з часів власної державности. Окрім короля, Галичина немала з прочими краями Польщі ніякого спільного уряду. Та проте державна зв'язь Галичини з Польщию була тоді сильніша, ніж державна зв'язь корінних земель Польщі між собою, бо влада королівських старостів у Галичині була зразу більша і всестороннійша, ніж в корінно польських краях. В Галичині все судівництво, карне і цивільне належало до старости. Польським правом судив староста лише Поляків. Українців судив старим українським правом. Шляхта в Галичині, українська і польська мала цілком інші права, як в краях польських, бо тут не зараз введено таку земську самоуправу, яка була в корінній Польщі. Галицька шляхта ще не мала в своїх руках судівництва і була обтяжена обов'язками й тягарями, яких шляхта польських воєводств або цілком не знала, або вже давно скинула з своїх плечей. В корінній Польщі надавано шляхтичам землі на необме-

жену власність. В Галичині шляхотське володінє землею було обмежене. Обдарований маєтком не ставав необмеженим власником і неміг, кому схоче передавати маєток по своїй смерті. Він лише уживав маєток як заплату за воєнну службу і за обовязок удержувати означене число вояків. Він також мусів жити постійно в своїй землі. В польських краях воєнна служба була правом шляхтича, в Галичині вона була його обовязком. Вся шляхта Галичини була також обовязана до воєнних походів за границі краю, і то на власний кошт. На сю шляхту накинено також тягар удержування королівських замків і податки незвісні шляхті польських земель. Аж в р. 1434 завдано в Галичині і на Поділю „польське право“. Права шляхти сих земель зрівнано з правами шляхти в польських воєводствах. Землі дістали адміністративний і судовий лад на взір воєводств польських, свої провінціональні парламенти (соймики). Воєводство Белзьке дістало польське право зараз по прилученю до Польщі в р. 1462. В р. 1569 прийшла до Польщі решта українських воєводств. Мимо зрівняня прав шляхти в цілій Польщі, в практиці відносили в деяких українських землях таки були троха інші, ніж в землях польських. В областях постійно zagrożених татарськими наскоками, як в Жидачівщині, Тербовельщині, Коломийщині, на Поділю і по реформі з р. 1435 роздавано шляхтичам маєтки з обовязком військової служби і постійного побуту в дарованій посілости.

В р. 1496 кожій землі визначено місце на її соймик: Галицькій в Тереховлі, Львівській в Вишні, Сяніцькій в Сяноці, Перемиській в Мостисках, Холмській в Грубешові, Белзькій в Буську, Подільській в Камінці. Союмики не все сходилися в наведених місцевостях. Бувало, що сходилися де ннде, приміром Холмський в Краснім Ставі. Союмик в Вишні став генеральним союмиком для земель Львівської, Перемиської і Сяніцької. Попри те ці землі мають дальше свої власні союмики. Союмики земель Холмської і Галицької ніколи не хотіли підчинитися союмикови Вишенському.

Союмики українських земель були таксамо всесильні, як союмики корінно польських воеводств; і українські землі Польщі були в області закондатности суверенні. Для українських земель Польщі не державний сойм ухвалював закони, лише союмики тих земель. Щоби се доказати, вистане навести пару примірів: Ухвали люблинського союму з р. 1569, котрими українські землі Литви прилучено до Польщі, стають правосильними аж тоді, коли сю злуку ухвалили також союмики прилучених земель. Союмик Белзчини зробив се в р. 1572. Те саме зробила Волинь. В конфедерації земель Руського воеводства в р. 1572 взяли участь також послы з Волині і Белзчини, так що ся конфедерація була парламентом колишньої Західної України. Сей сойм порішив лишити ся в правнодержавній звязи з краями польської корони. В р. 1435, в рік по заведенню

польського права соймик Галицької землі ухвалив: „коли селянин виходить з села по Різдві, має дати своєму панови копу грошів, міру пшениці, 2 колоди вівса, 4 руські колачі, 4 курий, віз сіна і віз дерева. Вишенський соймик ухвалив в р. 1453, що шляхтич посуджений о крадіж хлопом, може очистити ся присягою. В р. 1437 соймик в Перемишли ухвалив, що земський суд не має права робити грамот про зреченє дідицтва дїбр, та що в сім суді вільно робити даровизни заставу і віна. В часі малолїтності Володислава Ягайловича (1434-1444) спільний соймик воєводств Руського і Подільського ухвалив, що доходами з королівських маєтків у воєводствах мають орудувати воєводи і видавати лише на потреби воєводств. Сеї ухвали не введено в жите, але вона все таки обмежила право короля орудувати сими маєтками.

Соймик Холмської землі в р. 1477 означив з великою точністю відносини між дідичем і його селянами, та усталив їх підданчі повинности. Дотичні ухвали є найдавнішим пам'ятником соціального законодавства парламентарного в цілій Польщі. Отже переповідаю головні його постанови: „Бажаючи маєтки всіх земель, братії нашої, що тепер бідують, поліпшити панщиною кметів і осадників, та привести їх до ліпших доходів, постановляємо, що кметь всякого рода не може вийти з маєтку чи держави свого пана за оповідженєм. Коли хоче вийти, мусить свій

лан, на якім сидів, обсадити иншим кметем, так заможним як і сам був, або за дозволом свого пана продати свій ґрунт иншому кметеві". Окрім сего ухвалено, що: „Кождий кметь має давати панови що року з лану на св. Мартина по пів гривни річного чиншу і по 4 курки, на Рождество Богородиці по 4 сири і на Великдень по 24 яєць. З лана кождий кметь має робити панови по дневи на тиждень. Окрім того кождий чоловік зі свого хліба (господарство) має робити у пана два дни до року і жати на два серпи. Кождий кметь має привезти панови що року 4 вози дров. Кождий селянин має по чередно посилати панови фіру куди пан пішле, але тільки в межах Холмщини. Кождий кметь обовязаний дати панови що року з лану по 4 кірці вівса. За те кметі вже не будуть засівати панських ґрунтів своїм збіжем. На зазив пана кметі будуть робити на панських харчах толоку скільки пан схоче і скільки буде потрібно. Кождий загородник має дати панови 6 грошів річного чиншу і робити з року на рік день на тиждень. Кождий пан може осадити своїх селян без панщини на висшій чиншу ніж пів гривни. Кметі і селяни обовязані направляти панам млини, хати, коли буде треба. Всіх тих постанов шляхта Холмщини обовязана держати ся під карою 3 гривен“.

Українські землі Польщі дістали такіж адміністративні уряди, які були в воєводствах польських, таку скарбовість, таку військову

організацію і таке судівництво. Всі ті інституції були під кождим зглядом окремі для кожного воєводства чи землі. Лише судівництво українських земель було в найвисшій інстанції звязане з судівництвом одної частини польських воєводств трибуналом в Любліні. Однак до сего трибуналу і українські землі вибирали самостійно делегатів. Для воєводства Волинського з Київщиною і Брацлавщиною утворено трибунал в Луцьку, де задержано українське право (литовський статут) і українську урядову мову. В р. 1589 сей трибунал знесено і згадані землі прилучено до трибуналу Люблінського, однак з тим, що справи наведених воєводств будуть судити ся своїм правом і українською мовою. Окрім судового трибуналу в Любліні, дістає Польша в р. 1613 найвисший скарбовий трибунал в Радомі. Тоді воєводства зорганізували свої скарбові воєводські суди. Радомський трибунал ні троха не обмежив скарбової автономії українських земель.

Заведене адміністрації і судівництва на польський взір не скріпило державної звязи українських земель з землями польськими. Навпаки. Тоді, коли староста землі мав в своїх руках всю адміністрацію і все судівництво, і коли шляхта землі ще не мала повної законодатної влади, звязь землі з державою була сильнійша, бо староста був урядником спільного для всіх земель короля. Коли ж більша часть судівництва перейшла на неза-

висимі від короля шляхотські сходини, в руки шляхотських судів, шляхотських делегатів в трибуналі і в приватних селах в руки дідичів; коли ж, як се пізніше покажу, виконане всяких засудів і заряджень короля стало зависіти від того, чи старості дасть поміч ополчене шляхти, влада королівського старости була майже ніяка. Надане українським землям польського права майже цілком розірвало їх правнодержавну звязь з краями польськими. Колишні князівства українські задержали свої давні границі; вони мали власне законодавство, бо проти їх волі сойм польської держави не міг накинати їм ніякої законної постанови; вони мали свою власну адміністрацію політичну, власне судівництво, власну скарбовість, власну силу збройну! Чи можна сказати, що вони не були самостійними державами, звязаними з державами польськими лише безсильним соймом і королем, котрий був фігурою, перед якою кождий прохожий здоймав шапку і згинав ся в каблуку, але котрий не мав ніякої влади?! Правнодержавна окремішність українських земель супроти Польщі була всестороннійша і глубша, ніж окремішність Угорщини в Австро-Угорській монархії. Правнодержавне становище українських земель в Польщі було подібне до становища Норвегії супроти Швеції ще заки сі держави розійшли ся.

Здавалосььби, що коли українські землі дістали повну адміністративну і законодавчу автономію, то український народ, хоч прилучений до Польщі, буде паном в своїй хаті. Як би так справді було, то злука з Польщию могла би принести й великі користи. Передовсім не було би того знищення, які робили князі усобиці. Зв'язь державна з Польщию повинна була український народ скріпити силами польськими в боротьбі з Татарами. Сполучені сили воєнні земель українських, польських і литовських повинні були також здержати воєнні походи Туреччини на і через українські землі. Під охороною оружної сили трех народів український народ повинен був двигнути ся з господарської руїни. По селах повинно було зацвисти рільництво, в містах ремесло і торговля. На українських землях повинна була розцвисти ся духовна культура, котрої розвій в часах української державности спинювали і цілком нищили наскоки Печенігів, Половців і Татар. Школи, друкарні і книги повинні були рости як гриби по дощи, бо вже князі часи показали, що Українці мають великий хист до того. Українська земля повинна була покрити ся величавими будівлями, численнішими і величавішими ніж ті, які строїли українські князі. Супроти того, що українська земля була о много-много більша ніж земля польська, і український на-

род численніший, Українці повинні були згодом стати народом пануючим в польській державі і зукраїншити її так, як вже зачала зукраїншити ся Литва. Але замість всего того всьо пішло навпаки, бо українські землі дістали свою автономію запізно; аж тоді, коли найбільші маєтки на Україні опинили ся в руках польських вельмож, отже на становищах двигарів української думки державної і двигарів української культури вже засіли католицькі Поляки.

Польський письменник Ян Снядецькі писав: „Польський геній — то твір зложений з елементів безладя і дивацтва. Скоро чого доторкнесь, то всьо збовтає, руйнує і вивертає“. Польський історик Владислав Лозиньскі так зачинає свою студію „Правем і Левем“:

„Що за світ, що за світ! Грізний, дикий, забійчий. Світ гнету і насильства. Світ без влади, без уряду, без ладу і без милосердя. Кров у нім дешевша ніж вино, чоловік дешевший ніж кінь. Світ, в котрім легко вбити, тяжко не бути вбитим. Кого не вбив Татарин, того вбив опришок, вбив його сусід. Світ, в котрім чесним бути тяжко, супокійним не годен... Читач гродських (судових) актів Руського воєвідства хоче втечи з того світа, від тих часів і від тих людей...“

Татари.

Татари панували над Східною Україною і своїми походами руйнували Західну тоді.

коли ще всі татарські орди були в руці ханів Золотої орди. Міжусобиці в Татарії і заходи поодиноких орд виломити ся з під влади Золотої орди, змінили на ліпше відношене деяких частин орди до українського народу і до Литви. Використовуючи занепад Золотої орди, Литва стала загортати українські землі. Деякі частини орди були в порозуміню з Литвою вже в роках 1350-их. В р. 1398 Литва помагає, хоч безуспішно, прогнаному ханови Тохтамишеви. За сю поміч він в імені цілої орди зрезигнував в користь Литви з українського Подніпров'я. В другій четвертині рр. 14-сотих внук Тохтамиша, Хаджі Герай опанував кримську орду при помочи Литви. За сю поміч віддячив ся ярликом з р. 1461.

„Хаджі-Герая слово то є: Від правої і лівої руки нашої і від всякого панства нашого уланам, панам, радам всего панства руського, князям, ченцям, білцям і всім посполитим. Що перед тим брат наш старший, на потнім кони в гостину приїздив до великого князя Витовта до Литви і мав велику учтивість; ми насамперед дали Київ зі всім на всім до литовської держави, нашому братови великому князеви Казимірови і литовські паці домагались (від) нас і ми на їх домагане зробили се і після поступків перших царів, то є Київ із всіма доходами, землями, водами і їх користями.“

Ярлик вичисляє всі українські землі, що не були під Польщию і кінчить словами:

„І дали ми сей наш лист під золотою печатю. Писано в Кримі в літі по році його святої милости пророка Магомета року вісімсотного шістьдесятого сегого, дня двадцять другого місяця септембра. Року від народин пана Ісусового, тисячного чотирисотного шістьдесятого першого.“

За Хаджі-Герая кримські Татари не лиш не насакували на українські землі Литви, але ще й били всяку иншу орду, що важила ся непокоїти Литву. В р. 1452 Хаджі-Герай знівечив заволжську орду хана Сахдамета, котра руйнувала українські землі аж по Львів. Сахдамет помер у вязниці в Ковні. В р. 1465 Хаджі-Герай пішов проти решти тої орди і подужав її в бою над Доном. Хан Менглі-Герай зразу також був союзником Литви і в р. 1472 дав Литві свій ярлик на українські землі. В р. 1469 він перестеріг Литву перед походом заволжських Татар і тим улєкшив оборону українських земель.

Дружба Литви з кримською ордою обезпечила Україну від наскоків Кримців і давала Україні їх поміч проти взякої иншої татарської орди. Спустошене полудневе Подніпровє закольонізувалось під охороною — татарською!

Все те змінила політична звязь Литви з Польщию. Менглі-Герай, котрий ще в р. 1469 є вірним союзником Литви, вже в р. 1474 руйнує Поділе. Татарського вовка викликала

з Криму і нагнала на Україну політика польського короля Казимира IV (1447—1492). Він спанібратався з ханани Золотої Орди проти Московщини. Кримці і Ногайці були з Золотою ордою в лютій ворожнечи, отже вислідом союзу Польщі і Литви з Золотою ордою був союз Москви з Кримцями. Від р. 1474 Кримці постійно рік в рік пустошать землі союзника Золотої орди — землі українські.

Від р. 1479 кримські хани стали підручними царями турецького султана, отже звичайно мали поміч Турків і зависимих від Туреччини народів. Ідучи проти Литви чи Польщі, Татари мусіли йти крізь українські землі. В тих походах вони майже ніколи не доходили до корінних польських чи литовських земель, вдоволяючи ся вирабованем і спустошенем земель українських.

За намовою роздратованого Польщию московського князя Татари пішли в р. 1482 на Київ. Місто запалили, замок здобули. Майже все населенє Києва разом з воєводою і його родиною пішло в ясир. Татари пограбили церкви, забрали все, що мож було забрати, решту знищили. Свому другови, московському князеви Іванови хан Менглі-Герай післав чашу і таріль зрабовані в софійській катедрі.

Від р. 1485 до 1487 Менглі-Герай рікрічно спустошить Поділе і інші українські землі. В р. 1489 стотисячна орда спустошить через

ціле літо, осінь і зиму Київщину й інші землі, зимою 1490—91 Татари пустошили Волинь. Сим разом повертаючих з великим полоном і добичию розбили і знищили — не Поляки, але українські бояри Волині.

По Казимірі князем Литви, опісля також королем Польщі, став його син Олександр. І він дратує Кримців своїм союзом з Золотою Ордою. Інші, супроти себе самостійні Татарські орди, що кочували в цілій Чорноморщині від Кавказу по Дунай, також навідували ся до Галичини від Бесарабії і через Молдаву. Окрім рікрічних походів великих військ, насакували на українські землі безпостанно дрібніші ватаги татарські, що на власну руку рабують і руйнують.

Як часто Татари бували у нас в гостях, свідчать слова 70 літнього гетьмана польського, Жулкевського в р. 1618: „за моєї памяти ордою великою, як тепер, були Татари трицятий раз в Польщі.“ Се значить, що окрім постійних наскоків татарських чамбулів, що найменше що другий рік була в Польщі, очевидно в її українських землях велика орда, що руйнувала по кілька воєводств нараз.

Як татарські наскоки руйнували край, посвідчить отсей виказ: „В р. 1620 в львівській землі Татари гуляли через дві неділи. Всі села львівського староства були зрівнані з землею. Майже все селянство пішло в ясир.

В р. 1622 в галицькій землі цілі околиці перемінили ся в пустиню. Снятинське староство цілком було знищене. В Ясеневі з 300 підданих лишило ся тільки 8. Де був Глушків, лишило ся тільки місце. В Русові з кількадесяти великих газдівств лишило ся 8 нуждарів. В Стецевій лишило ся 5 душ, в Будиллові 6 хлопів, в Розтоках 6.“

Волинська шляхта говорила в 1540-их роках:

„Тут на Волини будь єсть або не єсть премирє з Татари, тогди предся з коня мало зседаєм.“

З всіх українських земель Волинь ще найменше терпіла від татарських набігів. Коли ж мимо того волинська шляхта через сі набіги мало коли з коня зсідала, то що мусіло діяти ся в дальших, полуднево-східних землях наших, в землях сумежних з татарськими?!

В часі, коли Україну прилучено до Литви, Україна не була цілком безлюдна. Не густе було населенє України, але все таки було. Від коли політика Москви, Литви і Польщі довела до безпереривних татарських нападів на українські землі — стали пустіти Запороже і середне Подніпровє. Як велике військо татарське ішло війною проти Литви чи проти Польщі, то воно все переходило через українські землі, і страшно їх нищило. Ідучи в похід, чи вертаючи з походу татарське

військо розсипувалося на всі сторони меншими відділами (чамбулами), котрі ревідуючи кожду закутину краю, забирали з собою все, що для них мало вартість. Що для Татарина не мало вартости, то се палив, або в инший спосіб нищив.

Кождий военний похід більшого війська татарського був також походом для рабунку. Дуже часто бувало так, що татарське військо ішло на війну не в иншій цілі, як тільки для самого рабунку. І в часах, коли і не було війни, рабункові походи Татар не устають. Хоч був мир і хан зі своїм війском сидів тихо, то в українські землі впадали на власну руку малі ватаги (чамбули) татарські і рабували.

Щоби зрозуміти ці часті военні походи Татар на українські землі і безпереривні наскоки дрібних чамбулів, хоч війни не було, треба не забувати того, що в тих часах не було ніякої різниці між війною і рабованем чужого народу. Війна була тоді рабунком, рабунком війною. Кождий спосіб роздобути се, що кому потрібне, був тоді чесним промислом. Рільництво було промислом, бо рільництвом роздобував ся хліб. Польоване на звіра було промислом, бо польованем чоловік роздобував м'ясо і шкіру. Рабунком в чужім краю або обробане чужинця було промислом, бо сим рабунком роздобувало ся всяке добро. І війна була тоді промислом, і таки звалась промислом. Якийсь наряд воював тоді

з другим народом не все на те, щоби підбити під свою владу і прилучити до своєї держави кусень чужого краю з його народом. В тих давних часах воювало ся найчастійше для добичі, для рабунку, або, щоби за рабунок пімстити ся і заплатити також рабунком та знищенем противника.

Кримські Татари були народом, для якого рабункові походи военні в українські землі стали ся справою житя. Земля Криму в прирівнаню до численности орди була за бідна, щоби всю татарву вигодувати. Немогучи жити з промислів звичайних, кримські Татари помагали собі промислом военним: рабованем сусідів Українців. Кримська орда стала українські землі уважати за свій всенародний шпихлір, до котрого зголошувала ся все, коли тільки в Крими зачав ся „переднівок“, або взагалі, коли тільки до сего була добра нагода.

Окрім коний і всяких дорогоцінностей головною ціллю татарських нападів і головним предметом їх рабунку був ясир. Татари старали ся забрати з собою як найбільше людей, головно молодий і сильних мужчин, молодих, здорових і гарних дівчат. З насбраних людей Татари мали ріжну користь. Як забрали кого з багатой родини, то властитель забраного давав про се родині знати, назначав ціну за него і прирікав його випустити, як родина пришле гроші на викуп. Як Татарин був богачем і потребував робітників,

то задержував полонених у себе як невільників-робітників. Невикуплених і непотрібних Татарини полонених він продавав. В Кримі найбільшим торгом на невільників було місто Кафа. Призначених на продаж невільників Татари зганяли, як коний або волів, до Кафи і там їх продавали. Кафа заосмотрювала пів бісурманського світа українськими невільниками, особливо гареми українськими дівчатами. Мужчин продавано до тяжких робіт, особливо властителю турецьких галер (весловані кораблі). На тих галерах приковувано невільників на ціле жите до лавки і до весел. Також свій податок турецькому султанови платили Кримці невільниками. Як Татари напали на наше село, то забирали все, що могли донести їх власні і у наших людей зрабовані коні. Знищивши все, чого не могли забрати, вирізавши всіх, кого лиш не могли пігнати з собою, а також всіх старців і дітей, Татари старались як найскорше утечи перед козацькою погонею.

Такими самими сусідами як Кримці, були також інші орди татарські. На захід від дніпрового устя кочували очаківські Татари. Вони мали якийсь час власного султана, що сидів в Очакові. Далі на захід по обох сторонах долишного Прута кочували Татари буджяцькі. Всі ті татарські орди допікали нашому народови таксамо, як Татари

кримські. Також інші, від Турків зависимі народи бували у нас небажаними гістьми.

Першим наслідком литовсько-польської дружби і анексії українських земель Польщию було татарське лихоліте, котре постійно руйнувало Україну економічно і перетереблювало її населенє.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ВЯЧЕСЛАВА БУДЭННОВСЬКОГО

доведена до послідних часів і буде
виходити поодинокими випусками.

Випуск I. обіймає:

„КНЯЖИЙ ВІК“

Сторін 160.

ІСТОРИЧНІ ОПОВІДАНЯ

В. БУДЗИНОВСЬКОГО

ШАГІН ҐЕРАЙ

Формат 16×12, сторін 64

НЕБІЖЧИК ХОДИТЬ

Формат 32×24, сторін 80

КРОВ ЗА КРОВ

Накладом книгарні Тов. ім. Шевченка

Формат 23×15, сторін 127